

СФЕРА ТА МЕЖІ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ: АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ SCOPE AND LIMITS OF LAW INFLUENCE: ASPECTS OF INTERACTION

Денисова А.М.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Київського університету права НАН України

У статті досліджено основні напрямки сфери і меж правового впливу та правового регулювання в аспекті їх взаємодії. Пропонується дослідження таких проблем, як поняття, сутність та особливості сфери правового впливу, підходи до розуміння меж правового впливу та факторів, що впливають на зміну меж правового впливу.

Ключові слова: правовий вплив, сфера правового впливу, межа правового впливу, фактори впливу.

В статье исследованы основные направления сфер и границ правового воздействия и правового регулирования в аспекте их взаимодействия. Предлагается исследование таких проблем как понятие, суть и особенности сфер правового воздействия, подходы к пониманию границ правового воздействия и факторов, которые влияют на изменение границ правового воздействия.

Ключевые слова: правовое воздействие, сферы правового воздействия, грани правового воздействия, факторы воздействия.

In the article basic directions of spheres and verges of legal influence and legal adjusting are analysed in the aspect of their cooperation. Research of such problems as concept, essence and features of spheres of legal influence, understanding of verges of legal influence and factors, that influence on the change of verges of legal influence are proposed.

Key words: legal influence, spheres of legal influence, verges of legal influence, factors of influence.

Будь-яке суспільство характеризується наявністю різноманітних сфер відносин: політичних, економічних, соціальних, культурних, освітніх тощо. Разом з тим, існування означених сфер відносин повинно здійснюватися у певних напрямках, межах та за певною упорядкованістю. Саме тому у науковій літературі на сьогодні потребують подальшого дослідження таких категорій, як «межа та сфера дії права», «сфера правового впливу» та «межа правового впливу».

Більшість сучасних наукових робіт присвячується саме правовому регулюванню, а отже, і його сферам та межах, як одного з різновидів правового впливу. З цього приводу О.М. Мельник зазначає, що означене пояснюється двома причинами: деякі автори отожднюють поняття правового впливу і правового регулювання, межі яких не збігаються; інші не враховують різні форми правового регулювання. Звідси й твердження одних дослідників про те, що правове регулювання розпочинається з прийняття правової норми і цим вичерпується, інших – з набрання нормою чинності чи з настання юридичного факту, передбаченого нормою права. Разом з тим, дослідження питання сфери правового впливу має не лише теоретичне значення, але і практичне, адже визначивши сферу правового впливу ми зможемо відповісти на питання, які ж відносини підпадають під такий вплив та встановити межу правового впливу.

Таким чином, сферою правового впливу є ті суспільні відносини та соціальний простір, які підпадають під дію правового впливу та на які поширюється відповідний вплив. Визначаючи сферу правового впливу, необ-

хідно виходити як із класифікації суспільних відносин, так і з їх глобальності та важливості.

На нашу думку, сфера правового впливу розуміється як сукупність суспільних відносин (соціальний простір), соціальних зв'язків, що підпадають під дію правового впливу та на які він поширюється, формуючи у суб'єктів певні погляди, оцінки права, переконання та поведінку.

Як і для будь-якої теоретичної категорії, для сфери правового впливу важливим є виокремлення основних рис, що відображають її особливості. До них, зокрема, можливо віднести:

– передбачає коло суспільних відносин, що підпадають під дію правового впливу та на які він поширюється, формуючи у суб'єктів певні погляди, оцінки права, переконання та поведінку;

– на відміну від сфери правового регулювання, сфера правового впливу є дещо ширшою. Тому до сфери правового впливу можливо віднести всі суспільні відносини, соціальні зв'язки, економічні, політичні, культурні, соціальні відносини, які правом не регулюються, але на які воно, так або інакше, розповсюджує свій вплив.

– поряд з нормативним впливом, на відміну від правового регулювання, сфера правового впливу передбачає ще і відносини, що пов'язуються із ціннісно-орієнтаційними та інформаційно-психологічними напрямками.

– передбачає більш широку варіантність суспільних відносин аніж сфера правового регулювання, що включає лише ті відносини, які регулюються виключно правом, а, отже, включаються лише до нормативного правового впливу.

Сфера правового впливу, так як і сфера правового регулювання не може увесь час залишатись сталою. У цьому аспекті Н.М. Оніщенко та С.В. Бобровник зазначають, що зміна сфери правового регулювання є складним процесом, в якому збігаються протилежні тенденції – розширення та звуження юридичної регламентації. Сфера правового регулювання може розширюватись завдяки появі нових, раніше не регламентованих правом відносин соціальної дійсності. Звуження сфери відбувається за рахунок відмови суспільства від використання права, заміни правової регламентації іншими засобами соціального регулювання. Така тенденція зумовлена соціальною природою правових норм, їх взаємозв'язком із нормами соціального регулювання.

М.П. Орзіх у цьому плані зазначає, що «сфера регулятивного впливу права обмежується нормативно встановленими варіантами поведінки особи у кожній типовій ситуації» і «чим ширший діапазон цих варіантів, тим змістовніша правова свобода особистості, тим більше розширюються рамки сфери праворегулюючого впливу».

На думку Скакун О.Ф. та Рабіновича П.М., сферу правового регулювання можна визначити як соціальний простір, урегульований правом, або такий, який може бути врегульований правом. Але такий соціальний простір завжди обмежений.

В Україні сфера правового впливу перебуває у постійному і досить суперечливому русі та зміні: швидкими темпами формується та вдосконалюється законодавство, проте багато правових норм не знаходять свого послідовного застосування та реалізації; продовжує залишатися на низькому рівні правосвідомість українських громадян; діяльність державних органів найчастіше не відповідає стандартам правової держави. Важливі зміни у праві, на жаль, нерідко мають хаотичний характер, тому залишаються невпорядкованими та позбавленими системного зв'язку.

Таким чином, зміна сфери правового впливу так само, як і сфери правового регулювання залежить від значної кількості факторів, серед яких можливо виокремити наступні:

- ступінь та рівень суспільного призначення права;
- зміни у правовій системі в цілому;
- першочерговість суспільних та індивідуальних інтересів;
- прогресивні зміни у суспільстві, що пов'язуються із появою нових суспільних відносин;
- підвищення або зниження рівня правосвідомості та правової культури суспільства;
- прогресивні зміни чинного у країні законодавства як у бік розширення, так і зменшення нормативної бази;
- розширення прав і свобод громадян та створення сприятливих умов їх реалізації.

Проблематика сфери правового впливу нерозривно пов'язується з необхідністю дослідження питання меж правового впливу. Будь-який вплив чи регулювання не може здійснюватись безмежно, невизначено, а тому повинно мати певну граничну межу, перетнувши яку такий вплив отримує нові особливості, перетворившись в іншу субстанцію.

Так, С.В. Бобровник, О.Л. Богиніч акцентують увагу на тому, що межі правового регулювання складають оптимальну повноту юридичного опосередкування суспільних відносин, обумовлені необхідністю державного впливу на сфері суспільного життя, які не можуть бути врегульовані інакше як за допомогою права.

Ф.Н. Фаткуллін характеризує межі правового регулювання як зумовлені певними факторами рамки владного державного втручання у суспільні відносини за допомогою норм права.

На думку О.Ф. Скакун, межі правового регулювання можливо розглядати як рубезжі владно-вольового впливу

громадянського суспільства (народу) і держави (її органів) на суспільні відносини. За допомогою меж визначаються предмети та окреслюються сфери правового регулювання.

Також цікавою в цьому напрямку є позиція В.І. Гоймана, який, розглядаючи межі дії права, виступає проти поширеної в теорії права думки про те, що загальноідеологічний вплив права не має меж, тобто воно поширюється навіть на ті відносини, які не є і не можуть бути предметом правової регламентації. Він обґрунтовує тезу про те, що об'єктивно ці межі визначаються природою права, а суб'єктивно – психофізіологічними можливостями особистості як об'єкта правового впливу. Тому, як продовжує науковець, ця проблема в її спеціально-юридичному значенні аналізується з погляду дій, які: 1) не регулюються державними приписами; 2) пов'язані з державно-юридичною регламентацією (державним регулюванням). Методологічною основою такої диференціації є збіг меж дії права і державного регулювання, що виходить із самої природи загальнодозвольного принципу правової регуляції і, відповідно, із соціальної зумовленості права, яка завжди є більш динамічною за правотворчу діяльність держави.

Аналізуючи вищезазначене, з метою дослідження поняття «меж правового впливу» необхідно першочергово з'ясувати сутність та зміст категорії «межа».

З огляду на те, що в науці є декілька видів визначень, перш за все, необхідно дати науковий аналіз поняття меж правового впливу та обрати найбільш оптимальний підхід. З точки зору А.Д. Машкова, найбільш прийнятним є визначення «меж» через найближчий рід і видову відмінність. А найближчим родовим поняттям для меж правового впливу є слово «межа». У процесі формування визначення через найближчий рід і видову відмінність воно розпадається на два відносно самостійних пізнання: 1) визначення змісту самого поняття «межа»; 2) встановлення найбільш істотних відмінних рис меж правового впливу від усіх інших підвидів меж. Слід визнати, що слово «межа» вживається до таких сутностей (явищ), які можливо уявити у чітких чи нечітких, але завжди конкретних одиницях, параметрах чи характеристиках.

Таким чином, у процесі дослідження питання меж правового впливу ми міркуємо про граничні характеристики дії права, реальні та потенційні можливості його впливу на суспільні відносини та інтереси.

Враховуючи вищезазначене, на нашу думку, можливо виокремити два основні підходи до розуміння меж правового впливу:

1) об'єктивний підхід, що пов'язується з об'єктивно існуючими умовами, які не залежать від волі соціальних суб'єктів чи держави, не можуть змінюватись за їх волею та певним чином здатні обмежувати правовий вплив. До таких умов можливо віднести певні закономірності розвитку суспільства (наприклад, культурні, економічні тощо), закони розвитку природи;

2) суб'єктивний підхід, що полягає у власному світосприйнятті, самооцінці соціальними суб'єктами своїх можливостей та можливостей права. Таким чином, саме у процесі власного сприйняття, оцінки та уявлення виявляється суб'єктивний підхід до розуміння меж правового впливу. Також необхідно зазначити, що зазначений підхід до характеристики граничних показників правового впливу залежить від рівня правосвідомості та правової культури конкретного суспільства на певному етапі його розвитку. Тому залежно від того, наскільки адекватно буде сприйматись власне право, буде залежати ефективність механізму правового впливу в цілому.

Зазначене вище надає можливість нам дати визначення поняттю «межі правового впливу» як граничних характеристик дії права, що формується в процесі взаємодії права із соціальними суб'єктами, сприймаються

та усвідомлюються ними, а також отримують свій прояв у реальних та потенційних можливостях права впливати на суб'єктивні інтереси, соціальні суб'єкти та суспільні відносини в цілому.

Як і будь-яка теоретична категорія «межі правового впливу» не отримують повноцінного теоретичного дослідження без характеристики їх основних ознак. Тому до основних ознак меж правового впливу можливо віднести наступні:

– є граничними можливостями прояву права у суспільних відносинах;

– це такі можливості права, що мають певним чином просторово-часові кордони;

– отримують свій прояв у реальних та потенційних можливостях права впливати на суб'єктивні інтереси, соціальні суб'єкти та суспільні відносини в цілому;

– охоплюють широку соціальну сферу та мають різнобічний соціальний прояв;

– не мають безмежного характеру, а обмежуються певними рамками, що пов'язані із самою сутністю та призначенням права;

– певною мірою мають умовний характер і не можуть бути визначені абсолютно;

– формуються в процесі взаємодії права із соціальними суб'єктами;

– залежать від суб'єктивних інтересів, прав, свобод людини;

– їх обсяг залежить від пріоритетності суб'єктивних інтересів;

– пов'язуються із функціональним призначенням права;

– залежать від закономірностей розвитку суспільства, законів розвитку природи, суб'єктивного світосприйняття, правосвідомості, правової культури суб'єкта.

Дослідження проблем меж правового впливу потребує необхідності виокремлення певних факторів, умов, що здійснюють на них безпосередній вплив. У цьому аспекті Н.М.Оніщенко зазначає, що межі правової дії залежать від: 1) типу держави; 2) форми правління; 3) форми державного устрою; 4) політичного режиму; 5) внутрішніх економічних, соціально-політичних та культурних передумов у конкретний історичний період розвитку; 6) обставин зовнішньополітичного життя; 7) відмовою від авторитарної моделі держави; 8) процесом становлення громадянського суспільства; 9) завданнями формування правової держави; 9) розвитком демократичної правової системи.

На нашу думку, в залежності від зазначених вище підходів до характеристики меж правового впливу всі фактори, що впливають на них, необхідно об'єднати у дві групи:

1) *фактори об'єктивного характеру*, що існують незалежно від волі та свідомості людини, тобто об'єктивно. Такі фактори не встановлені конкретними соціальними суб'єктами або суспільством у цілому, не можуть бути ними змінені, а впливають безпосередньо із самої сутності та природи права, держави та їх місця у соціальному бутті. Таким чином, до об'єктивних факторів, що характеризують межі правового впливу можливо віднести:

● закономірності розвитку суспільства та природи;

● певний конкретний історичний етап розвитку суспільства, держави та права;

● просторово-часові обмеження людського соціуму;

● фізичні та інтелектуальні можливості людини.

Запропонований перелік об'єктивних факторів, що характеризують межі правового впливу, не є вичерпним та беззаперечним, адже чітке визначення їх природи та змісту завжди буде мати дискусійний характер.

2) *фактори суб'єктивного характеру*, які в значній мірі залежать від власної (суб'єктивної) оцінки, переконань, думок, певних світоглядних та загальнофілософських поглядів, принципів та пріоритетів конкретного суб'єкта, та, які можуть ними змінюватись.

Як вдало зазначає О.М. Мельник, межі правового регулювання зумовлені неюридичними факторами. Вони коріняться у природі людської діяльності, передбачені культурою та цивілізованістю, детерміновані існуючою системою відносин, економічними, історичними, релігійними, національними та іншими обставинами.

Особливе місце серед суб'єктивних факторів, що впливають втручання на визначення меж правового впливу, посідає домінуюче у суспільстві та державі праворозуміння, яке тісно пов'язується із певними загальнофілософськими та світоглядними поглядами соціуму, та може визначати межу впливу на правосвідомість конкретного соціального суб'єкта. Саме право виступає певним та масштабом свободи особистості в суспільстві, визначає межу такої свободи та встановлює відповідальність за порушення відповідної межі.

До факторів суб'єктивного характеру, що визначають межі правового впливу, можливо також віднести пропаганду права, наміри законодавця, мотивацію закону та законодавчі інновації, оскільки вони безпосередньо не здійснюють регулювання та не породжують конкретних правовідносин, проте впливають на підсвідомість суб'єктів права, визначаючи можливу межу їх поведінки.

Норма права виступає не лише чітким регулятором поведінки суб'єктів у правовому полі, але і посідає чільне місце серед факторів суб'єктивного характеру, що визначають межі саме правового впливу. Норма права здійснює безпосередній вплив на поведінку конкретних суб'єктів шляхом окреслення їх правоздатності, тобто того обсягу прав, які їм належать, а отже, і впливає на волю таких суб'єктів, визначаючи межу їх поведінки.

Як і у випадку об'єктивних факторів, фактори суб'єктивного характеру не є вичерпними та можуть змінюватись під впливом об'єктивних, звужуючи чи, навпаки, збільшуючи можливу межу правового впливу.

Проблема існування певних меж дії права обов'язково виникає в усіх правових системах. Розширення і збагачення прав і свобод громадян, створення сприятливих умов і гарантій їх повної реалізації є необхідними напрямками державно-правового розвитку. Щодо забезпечення принципів правової держави, охорони прав і законних інтересів особи велике значення мають ті законодавчі настанови, в яких визначається загальний обов'язок всіх державних органів та посадових осіб діяти лише на основі права, заданого певними межами свого регулятивного впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Верник О.І. Межі державної влади / Верник О.І., Куфтирев П.В., Машков А.Д., Самохвалов В.В., Самохвалов В.П. – К.: Український Центр духовної культури, 2001. – 215 с.
2. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ) / Гойман В.И. – М.: Академия МВД Российской Федерации, 1992. – 182 с.
3. Державно-правове регулювання в умовах трансформації суспільних відносин: Монографія / За заг. ред. професора Ю.Л. Бошицького. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2009. – 536 с.
4. Мельник О.М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О.М. Мельник. – К., 2004. – 18 с.
5. Оніщенко Н.М. Соціальна та юридична ефективність законодавства / С.В. Бобровник, Н.М. Оніщенко // Законодавство: проблеми ефективності. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 13–26.

6. Орзих М.Ф. Личность и право / Орзих М.Ф. – М.: Юридическая литература, 1975. – 112 с
7. Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави і права / Рабінович П.М. – К.: Атіка, 2001. – 174 с.
8. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник / Скакун О.Ф. К.:Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520с.
9. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права: курс лекций / Фаткуллин Ф.Н. – Казань, Из-во. Казанск. ун-та., 1987. – 336 с.
10. Юридична енциклопедія: в 6.т., Т.3 / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Українська енциклопедія», 2001. – 789 с.

»